

לחשבוננו של עולם.

(מעט פילוסופיה סוביקטיבית).

מאת

הלל צייטלין.

א.

יש אנדה אחת ידועה בתלמוד, שער עתה לא הושם לב אל יפיה הרב, ואלה דבריה:

ר' אלעזר חלש, על לגביה ר' יוחנן. חזי (ר' יוחנן) דהוי קא גני (ר' אלעזר) בבית אפל. גליה (ר' יוחנן) לדריעה ונפל נהורא. חזיה דהוי קא בכי ר' אלעזר. אמר ליה: אמאי קא בכית? אי משום תורה דלא אפשרית — שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים; אי משום מזוני — לא כל אדם זוכה לשני שולחנות, ואי משום בני — דין גרמא דעשירא ביר. אמר ליה: להאי שופרא דבלי בארעא קא בכינא! אמר ליה: על דא ודאי קא בכית! ... ובכו תרווייהו ...

הנך רואה, ידידי, שעל הכל מצא החכם תנחומים: גם על מעוט למוד התורה, גם על מעוט המעשים הטובים, גם על מעוט המזונות וגם על העדר הבנים; באחת — על כל החסרונות המוסריים והחמריים, אלא על מה בכה? על היופי הנתון בעפר, על הנשגב מכל נשגב, שיהיה לרמה ותולעה.

על מה בכה החכם? — על כל הנאדר והנפלא, שיהיה מרמס לרגלי שור וחמור, על הכח העז והגס, המושל בנו בכלנו, המדכאנו עד דכא ועושה כלה בנו, על ההוד אשר יהפך למשחית, או בלשון המליצים, "על הוד שנהפך לדהו". לא על כליונה חיים בכה החכם; לזה כבר הורגל האיש, שהיו לו עשרה בנים ומתו, אלא על מה בכה? על כליון הדברים היקרים מן החיים, הנעלים גם עליהם והנשגבים גם מהם; על ההוד העליון, מדת התפארת, שגם היא היה תהיה לסחי ולמאוס.

אתה רואה איש מלא רעיונות נעלים על האדם והחי, רגשות נעלים ונשגבים, המקיפים עולם ומלואו, אהבה עזה, המחבקת את כל היקום, אמונה גדולה, היכולה להמיש צורים ממקומם, אל נא תשיש, ידידי, למראהו. רוח קל עובר — וידידנו זה חולה במחלת דלקת הריאה, איזו רכילות של איזה שוטא מעבירתו מן העולם, איזו שגגה קטנה מהרסת את כל הבנינים, שבנה בדמיונו, את כל החזיונות הטובים אשר חזה, איזו דעה קדומה, איזו שטות שאין כמוה משימות קץ לו.

אדם חושב, שפח
איש שואף לגדולות, מב
וכשרונות נפלאים, מתאנ
נשפל בעיני עצמו, הוא נ
אדם מדמה, שלבו
על הכל, התרומם על ד
אשר בחר בה, מן המעי
ובשר מבשרו; ואולם מו
שהכל טובעים בו.

אנו רואים מעשים
עליהם, הם לוקחים אותו
ויפה, כמדומה, שכבר מצו
עוד לאחוז בשקר —
בטומאה נמבזה.

ואולם לא! עת י
האמת, שראינוה ברנע-ראו
החושבים, לאיזו מעות גדול
השמעתם? הרפש
הם יסודות-החיים האמתיים.
— הם שקר, דמיון כוזב
לרדפם, למוללם, לכלותם.
על שופרא דבלי
האין לבכות על זו

הנכבד בכל ספרי
לדעתי, הספור, "האזנים קו
ויסור הגדול".

לא פה המקום לד
אעירך, ידידי, רק על א
האדם כדי להורות להם
ההמון הולך ונמשך אחר
הודו, לשמוע את קולו;
הולך ועולה, הולך וגדול.

פתאם מופיע האינק
הוא נגש ישר אל הנביא.
— אסרוהו! —

ההמון אוסרו ומוסו
"השלח" XI.

אדם חושב, שכה כאל לו. יתוש עוקצו ועוקרו מן העולם. ומה שרע ומר מזה: איש שואף לגדולות, מבקש גדולות, מחשב גדולות, ולו רצון כביר ונאור, וכחות וכשרונות נפלאים, פתאם הוא נכשל באיזו עברה קטנה, באיזה מעשה שפל. הוא נשפל בעיני עצמו, הוא נמס ונמק ממוסר כליות והיה ללא כלום.

אדם מדמה, שלבו כבר חלל בקרבו, שכבר הגיע לפרשת דרכים, שכבר התגבר על הכל, התרומם על הכל, שאין שום כח בעולם יכול להטותו מן הדרך הטובה, אשר בחר בה, מן המעשים הטובים, שכבר נתרגל בהם, שכבר היו לעצם מעצמו ובשר מבשרו; ואולם מעשה נבער אחד מוכיח לו, שעדיין הוא כלו באותו הרפש, שהכל טובעים בו.

אנו רואים מעשים יפים ונשגבים, מעשי אלהים, אנו מתפלאים ומשתוממים עליהם, הם לוקחים אותנו שבי, כל ישותנו נמצאת ברשותם, כמדומה, שהכל טוב ויפה, כמדומה, שכבר מצאנו את האמת, ואחרי שמצאנו את האמת, אי אפשר לנו עוד לאחוז בשקר —, שכבר מצאנו את המורה הנצחי ולא נוכל לבחור עוד במדמה נמכזה.

ואולם לא! עת קצרה עוברת והשקר נעשה לנו עוד הפעם לאמת, ואותה האמת, שראינוה ברגע-אושר נפלאים, נדמה בעינינו לחלום, למקסם-שוא, לתעתוע החושים, לאיזו טעות גדולה.

השמעתם? הרפש, המאוס, הרקבון, הגסות, הפקמיות, זהו עצם האמת, אלה הם יסודות-החיים האמתיים, והשמים המהירים, הנפש המהירה, הנבירה, היפה, הקדושה, — הם שקר, דמיון כוזב, טעות, ראוי להרחיקם, לנוס מפניהם כמפני הארי, או לרדפם, למוללם, לכלותם.

על שופרא דבלי בארעא קא בכינא!

האין לבכות על זה, ידידי?

ב.

הנכבד בכל ספרי דוסטויבסקי על פי שפעת רעיונותיו ושלל-צבעיו הוא, לדעתי, הספור "האחים קרמזוב", והנכבד בפרקי הספור הזה הוא הפרק על "האינקוויזיציית הגדול".

לא פה המקום להביע את כל הרעיונות השונים, שמעורר החזיון הנפלא הזה. אעירך, ידידי, רק על אותו הרגע, שבו נגש האינקוויזיטור אל הנביא, שהופיע לבני האדם כדי להורות להם את האמת ולשחררם מעבדותם. ההמון מכיר את הנביא, ההמון הולך ונמשך אחריו כנדר, ההמון שואף ומשתוקק להתדבק בו, לראות את הודו, לשמוע את קולו; ההמון נכסף להתעלות, להתקדש ולהטהר. ההמון, כמדומה, הולך ועולה, הולך וגדול. ההמון, כמדומה, נעשה חפשי ומשוחרר...

פתאם מופיע האינקוויזיטור הגדול. מבלי דבר דבר הוא הורף את ההמון הגדול, הוא נגש ישר אל הנביא.

— אסרוהו! — גוזר הוא על ההמון הגדול, בהראותו באצבעו על הנביא...

ההמון אוסרו ומוסרו ביד האינקוויזיטור...

(חוברת ס"ג)

"השלח" XI.

הנביא הוא נביא, אבל את פי האינקוויזיטור אי אפשר להמרות. לו הכח ולו המשפט...

בכשרון יותר קטן, אך בקיום יותר מוחשיים ומובנים לכל מוגשם הרעיון הזה עצמו באחד מציוריו המצוינים של אוספנסקי.

במבוא אפל, במעון-יושבי-חשך שבעיר אחת, מופיע פתאם קרן-אור, שהאירה ליושבי-חשך אלה, נחמה אותם מינונם, הפינה את פחדם, שמחה אותם, הרימתם, אמצתם וחקפה את קומתם.

למען ההוא בא במקרה אחד האכרים הסגפנים, העובדים את האלהים בתור-ילדים.

הכל משתנה ומתחלף פתאם. הכל לובש פתאם צורה חדשה. הכל מרגישים בעצמם איזו התרוממות, איזה התעוררות לטובה, איזו שאיפות קדושות, שלא ידעון עד הנה, איזה חפץ עצום להטהר ולהתקדש; ואל הלב מתגנבות תקוות טובות, ישועות ונחמות.

יותר מכל מרגישים הילדים בשנוי זה.

הבית כאלו נשתנה כלל, במקום הפנים הרעים והזועפים, שאבותיהם היו מראים להם תמיד, הם מראים להם עתה פנים מאירות ומסבירות; במקום מכות ומהלומות, מנת חלקם עד עתה, הם שומעים עתה דברי-מוסר רכים ונעימים, ובמקום חרפות ונדופים הם שומעים עתה דברי אהבה ורחמים.

ודברים אחרים נשמעים בבית בכלל.

במקום האנחות, הפחדים והדאגות על דבר כסף, נשמעות שיחות על דבר העוונות, על דבר הגאולה מן העוונות, על דבר הטהרה והקדושה ועוד.

והילדים אוהבים מאד את הקדוש, הם מקשטים את אהלו בצוירים יפים מחיי הקדושים, הם מעטרים את סוכתו בכל מה שהם יכולים, הם מביאים לו מתנות ודורות.

ומתגנבים הם בחשכת הלילה ומציצים מבעד להרכי הסוכה על מעשי הקדוש בלילה, ודמיונם מראה להם מחזות-אלהים, הם שומעים שם שיח מלאכי-מעלה ולחש בני-האלהים.

והאכר הנזיר פלו קדושה וטהרה, אהבה ותום, כל הנעשה בעולם הזה אינו נוגע אליו כלל. הוא חי בעולם אחר, עליון ונשגב מאד, שאין בו כל שומאה וכתם, ומליו הבודדות וחצאי דבוריו, הנשמעים מפיו לעתים רחוקות, פועלים הרבה על כל בני הבית.

כל מלה, שיוצאת מפיו של הקדוש, מושכת את בני-הבית בחבלי-קסם אל אותו העולם העליון, שבו חי הנזיר הקדוש, והם טועמים מעין עולם הבא.

ואולם העולם העליון הוא עולם עליון, ופה בעולם התחתון יש דינים, מנהגים ונימוסים...

הכל נעשה יפה רק עד הפגישה הראשונה במציאות הפשוטה, ואולם אחר הפגישה...

שוטר בא בחצי הלילה, הוא דורש תעודת-מסע מן האכר הקדוש, הוא לוקח את הקדוש והולך לו.

פחד, בהלה ומהומה.

עברה הבהלה ו
הכל שב לקדמו

— למה אתה
אתה בוכה ונאנה עי
הפשוטים הנראים והגני
— למה אתה
סוביקטיביים, דברים ש
כן אני שומע א
גם אנכי, ידידי
בשם „גלות השכינה“,
והמעשי.

לא, ידידי! דוק
אני מצטער גם על גר
ומדכאים, כל כך עול
נושאים כל-כך את ע
אבל כל מה י
מעיק ומדכא, כל כך
את נשמתנו, עד שרק
ובראותנו את

בהזיונותיהם, הוד נורא
מה לחיות, כי אמנם י
ובראותנו את ה
אלא באדם חי, בבשר
ביופי ובנשגב, אנו מ
בתור חלק מהם, אנו
הרבה הרבה כ
ה„דעות הנבדלות“ של
הפילוסופים מה
שטתו של שופנהויזר
בעיקר הדבר הוכנסו ל
והאסתטיקה שי
אלא פילוסופיה מופשט
לעתים מזומנות גם קר
הבין היטב
הנצחיות, ביופי ובהדר
האדם לרנע את העצנ

עברה הבהלה הראשונה. הכל מצדיקים את הדין. קדוש ובלא תעודת-מסע?
הכל שב לקדמותו. חושך, טומאה, שקר, שפלות, פחד ודאגה שפלה.

ג.

— למה אתה מצטער על גלות השכינה? יותר מעל צער בני האדם? למה
אתה בוכה ונאנה על הקדוש והנשגב הנתון בעפר יותר מעל היסורים והענויים
הפשוטים הנראים והנגלים, הנקרים והנרשמים לנו בכל רגע ורגע?
— למה אתה תולה את דבריך ביופי ובנשגב, דברים תלויים בטעם, דברים
סוביקטיביים, דברים שאי אפשר להגבילם ולהגדירם בדיוק גמור כראוי וכנכון?
כן אני שומע אותך, ידידי, שואל את פי.
גם אנכי, ידידי, לא הייתי מצטער במדה מרובה כל כך על מה שאתה קורא
בשם גלות השכינה, לולא הבנתי והרגשתי גם את גודל הצער הממשי, הפשוט
והמעשי.

לא, ידידי! דוקא מפני שמרגיש אנכי יותר מדאי בצער הנגלה והנפרד,
אני מצטער גם על גלות השכינה במדה מרובה. לו לא היו החיים כל כך משפילים
ומדכאים, כל כך עולבים וכומשים, כל כך מקטינים ומקצועים, אז אולי לא היינו
נושאים כל-כך את עינונו למרום, אולי לא היינו מבקשים כל כך עזר בכוכבי-אל,
אבל כל מה שבתוכנו וסביבנו הוא כל כך מעורר עצב ויגון קודר, כל כך
מעיק ומדכא, כל כך מצמצם את קומתנו, כל כך מקצר את חיינו, כל כך מכביד
את נשמתנו, עד שרק רעיון-חיופי והנצח יכול לנחם אותנו.

ובראותנו את היופי והנשגב מתנשמים במעשי חרשים, בשירי המשווררים,
בהיוונותיהם, הוד נורא עומנו, אנו מתרוממים בעיני עצמנו, אנו מרגישים, שיש בשביל
מה לחיות, כי אמנם לא הכל גם, שפל ונבזה.

ובראותנו את היופי ואת הנשגב מתנשמים לא בציור מופשט או בשיר מופשט,
אלא באדם חי, בבשר ודם, אנו מרגישים את עצמנו כמו אחרים ותפוסים
ביופי ובנשגב, אנו מרגישים את קרבתנו הפנימית אליהם, אנו מרגישים את עצמנו
בתור חלק מהם, אנו משיגים אותם בתור מקור חיינו ומהותנו.

הרבה הרבה מאד גלה הפילוסוף של הפסימיסמוס בהכניסו לתוך שטחו את
ה"דעות הנבדלות" של אפלטון.

הפילוסופים מדמים, כי לשם פילוסופיה הוכנסו האידיאות של אפלטון לתוך
שטחו של שופנהווער והם עמלים להביאם בחוברת עם השיטה הפילוסופית, ואולם
בעיקר הדבר הוכנסו לשם האסתטיקה בלבד.

והאסתטיקה של שופנהווער אינה אותה האסתטיקה האשכנזית הרגילה, שאינה
אלא פילוסופיה מופשטת בלבד או גם מין אסכולסטיקה, אלא אסתטיקה, שהיא
לעתים מזומנות גם רשיה למכאובי האנושיות.

הבן היטב זה הפילוסוף הגדול, שרק ההסתכלות בצורות הנצחיות, בדעות
הנצחיות, ביופי ובהדרר כפי שהם לעצמם, בעצם היותם, בעצם רוחניותם, תשכיח את
האדם לרגע את העצב, היגון והצער, את האדמה אשר אררה ה'.

בוא וראה, שכל ציור של אמן מרעיש אותנו, מפליאנו ומלהיבנו לא בשביל האמת הפרטית הקטנה שבו, אלא בשביל האמת הכללית, העליונה, הנצחית, שהוא מכיל בתוכו.

בדברי אלה איני רוצה כלל להשפיל את ערך הריאליזם, אלא להגדיר ולהבדיל בין אותה האמנות, שהיא מתארת איזה דבר, איזה ענין, איזה מאורע בתור חלק מן הנצחיות, ובין זו שמתארת דבר או מאורע סתם, באופן הראשון היא אמנות אמיתית או, כפי שהייתי אני רוצה לקרוא, אמנות נצחית, אלוהית, ובאופן השני אינה עולה הרבה על פובליציסטיקה.

ואולם גם לאחרונה ערך רב, אם יודעת היא לעורר את הלבבות, לעורר את המחשבה והרגש וכו'.

כך יש להכריע בין החולקים על דבר מלאכת-המחשבת, אם היא תכלית בפני עצמה או אם עליה להיות משמשת כדי להפיץ על ידה דעות מוסריות וחברתיות. לפי האמור, יש אמנות טהורה ויש אמנות טהורה, יש אמנות שמושית ויש אמנות שמושית, יש אמנות טהורה מעין אמנותו של נתן, שהיא ראי מלוטש של היופי האלוהי האמת, ויש אמנות טהורה מעין אמנותו של המשורר הצרפתי תאופיל גוטייה וסיעתו, שאין בה אלא צלצול, מלים יפות וצבעים יפים אחדים. לאמנות הראשונה יש ערך עולמי, ערך חיוני שנשגב, מפני שצריכה היא לנו, נחוצה היא לנו כאויר לנשימה, כמים לשתיה. היא מסחת את דעתנו מחיידהרמה, שאנו חיים בעולם, ואולם האמנות האחרונה רק מענגת את אוזן השומע השבע, מציירת ציורים פרטיים אחדים נחמדים לעין ואינה אלא תענוג פרטי ככל תענוגי העולם הזה.

וככה יש אמנות שמושית מועילה ונחוצה ויש אמנות שימושית שאינה שוה כלום, יש אמנות שמושית, המשנת את מטרותיה: היא מעוררת אל הטוב ומרמזת עליו. אם אינה היופי העליון עצמו, הנה היא מביאה אליו. אבל יש אמנות שמושית, שאינה משנת את מטרותיה, מפני שאמניה עצמם אינם נושאים בנפשם אותם האידאליזם, אשר להם הם נבאים רק על פי מצות אנשים מלומדה או על פי איזה תשוקה רגעית ומזדנה עוברת.

מובן מאליו, שבכל אלה יש מדרגות ממדרגות שונות, וכעליהן וירידתן של המדרגות כך גם עליהם וירידתם של האמנים השונים בכל הופעותיהם ונלוויהם השונים. כשאני לעצמי יש שאני רואה יצירות, הנחשבות ליפות ונשנובות מאד, וכשאני מסתכל בהן היטב, בדעה ברורה ומיושבת ובעין-בבקר חדה, אני מכיר בהן רק יפי הטכניקה.

ויש שאני רואה משורר שלא זכה לפרסום כותב שיר, שאינו מתאים כלל וכלל לחוקי-היופי הרגילים, אבל בו מובעים באמת ובתמים, בעוז ובהדר בלתי-רגילים, אותם הגעגועים על הנערץ והגעלה, שאני מבקשם במשורה. לדידי הכל תלוי בשורשי-נשמתו של האמן, באותה הנקודה, שאליה פונים כל קווי-האור שבאמנותו, באותו העולם, שהוא דורשו ומבקשו וחושבו למקור-החיות, ומפני זה יש שההסתכלות באדם יפה במובנו הרוחני נכבדה הרבה בעיני מן ההסתכלות במלאכת-המחשבת יפה, האדם היפה מגשם את הקדושה ואת התפארת בכל פנה שהוא פונה, בכל תנועה שהוא מתנועע, בכל דבור ודבור, שהוא מוציא מפיו.

ההסתכלות בא
בו, לחפור ולבדוק,
להנשימו בחיינו, להפיו
את המאוס והמנונה
לפיכך אני מר
לנחמתנו היחידה בחי
בראותי מקור מים חי
החזירים.

חבל על הפילוס
בתולדה או באמן
שמבקשים אנו את ה
אנו מבינים את הנרא

— אבל כל ז
תוהו, לאפסות, לאין.
קדושה, — כל זה נ
להבדיל בין כל זה ונ
כן אומרים לי ז
— אם גם נ
הרגילים, קרא לזאת ק
וקיים בחיים, מאחר
כן אומרים אחו
על זה אשיבכם

בדרכם, מרומם בפסוק
התחתונה, — אף נ
והמושכל כ"ש וכן ה
המקרה את הכל ומקוין
מאין לי ש, אבל י
יש, והיא מבטת על ז
אל דמיון מתעה, אל
כלה ונפסד לדגעים,
החושבים, שבשביל
לנירנא, אומר שופנהוי
אבל אם יבינו פעם ז
רק "אילוזה" גמורה, ז
איני רוצה להע
אף לא במובנו המתפ

ההסתכלות באדם יפה מעוררתנו לבקש בעצמנו אותו היופי, שאנו רואים בו, לחפור ולבדוק, אם נמצא הוא באיזה מחבוא מסותר בלבנו, להוציאו משם, להנשימו בחיינו, להפיה את הזיק הנמצא בנו כדי שיאיר בנו וחוצה לנו, כדי שיבער את המאוס והמנונה שבנו ושמחוצה לנו.

לפיכך אני מתרגו ומתפליך, בראותי את החרמש מונף על מה שאני חושב לנחמתנו היחידה בחיים, בראותי את האנרופ הגם מושל בכל, בכל קדש ונאדר, בראותי מקור מים חיים והנה הוא נרפש, בראותי הפנינים והנה הן נרמסות ברגלי החזירים.

חבל על הפילוסוף של הפסימיזמוס, שלא הבין זאת וראה את היופי רק בתולדה או באמנות, ולא באדם יפה ובמעשיו היפים. אכן זה רעה חולה תמיד, שמבקשים אנו את הגדולה ואת התפארת רק במה שרחוק רחוק מאתנו מאד ואין אנו מבינים את הנראה ונגלה לעינינו.

ד.

— אבל כל זה איננו נתפס, איננו נאחז, איננו מירוש. כל זה קרוב לדמיון-תוהו, לאפסות, לאין, יצירה יפה ונשגבה, אדם גדול ונשגב, היופי המופשט, הנשגב, קדושה, — כל זה כל כך רחוק מריאליות, כל כך מופשט, כל כך דק, עד שקשה להבדיל בין כל זה ובין האפס. כן אומרים לי אחרים.

— אם גם נניח, כי צדקת בשאיפתך אל כל מה שנעלה הרבה על החיים הרגילים, קרא לזאת קדושה, יופי, כחפצך, אבל לכל אלה אי אפשר לתת ערך נכון וקיים בחיים, מאחר שכל אלה מכוסים באיזה ערפל, הרחק הרחק מאתנו. כן אומרים אחרים.

על זה אשיבכם, אדוני, ברעיון אחר, שהוא לקוח מספרי החסידים, הרואים אותו, כדרךכם, מרומז בפסוק: "אל דעות ה'". ישנן שתי דעות: דעת עליונה ודעת התחתונה. הדעת התחתונה, — אף בדעת נכונה אנו מדברים, — רואה את כל המוחש, המורגש והמושכל כיש וכן היא קוראת לו; ואת הכח האלוהי שבתוך הכל, המחיה את הכל, המקנה את הכל ומקיים את הכל, היא קוראת אין. השקפה זו מלמדת, שהכל נברא מאין ליש, אבל יש דעת עליונה, שמה שלגבי אחרים נקרא אין, נקרא לגבי דידה יש, והיא מבטת על הבריאה כעל יציאה מיש לאין, ממהות אמתית, נצחית, נאצלה, אל דמיון מתעה, אל יש מדומה, אל חזיון נראה לעיני בשר, אל חזיון, שהוא עובר, כלה ונפסד לרגעים, שהוא מלא חסרון ופחיתות. בדרך זה משיב שופנהויער לאלה החושבים, שבשביל שהנירנא היא שלילת הרצון לחיות, אינה כלום, הם קוראים לנירנא, אומר שופנהויער, אין מפני שהורגלו לחשוב ליש את החזיונות הנגלים לעינינו. אבל אם יבינו פעם אחת, שכל אלה הם רק דמיונות, רק תעתועי העין הרואה, רק "אילוהי" גמורה, אז יבינו כי מה שקוראים בשם אין, נירנא, זהו היש האמתי.

אני רוצה להשתמש ברעיון זה במובנו התיאולוגי, כמו שמשתמשים בו החסידים, אף לא במובנו המתפיזי, כמו שמשתמש בו שופנהויער, אלא במובן יותר פשוט ומושג.

רצה אני להגיד, שבשביל שאנו שקועים יום ולילה בנסות שבחיים, בשביל שרואים אנו בכל עת ורגע רק המוניות, בשביל שאנו טרודים כל ימי חיינו בהשגת מאויינו הקטנים, בשביל כל אלה, אומר אני, אנו נוטים לחשוב את כל מה שיוצא מן הכלל הזה, את כל הנעלה מן הרגיל, למין אנומליה, אנו מתפלאים על המעשים היפים ועושיהם, יש שאנו בטלים ונכנעים לפניהם, יש שגם נשתחוה לפניהם בהדרת קודש, אבל עמוק עמוק בלבנו חיה המחשבה, שכל זה הוא אנומליה.

יש שאנו מרגשים את המחשבה הזאת מלבנו ואנו מתנברים עליה, אבל באמת טועים אנחנו בזה. כמוסה היא עמנו והיא יוצאת מחבואה ומופיעה לפעמים בתור לעג לאידיאלים ולאידאליסטים, לפעמים בתור קצף על מעשינו הטובים, שמובילים אוהנו, כביכול, לאבדון, ולפעמים בתור ספקות שפלים ונבזים.

ואין להתפלא על זה כלל וכלל, אדם נתון בבור כלא אפל כל ימי חייו ורק פעם או פעמים קרה לו לראות אור-שמש — האפשר לו שלא לחשוב, שרק הכלא הוא מצב גורמלי, טבעי, ואור-השמש זהו רק איזה חלום, איזו תקווה, איזו אילוהיה?

צוללים אנחנו כעופרת בים החיים הפשוטים והרגילים, בים של המעשים בכל יום. אנחנו רגילה לשמוע רק דברים של מה בכך או דבריי-שטות. עיננו רואה רק אנשים רודפים אחרי בצעם, אחרי איזה כבוד מדומה, או — קלי דעת ופוחזים סתם.

כל הנעלה באמת מופיע לפנינו רק בתור מחזה אלהים רחוקים, דמות אל מסתתרת.

השמים שמים לה, — ואנחנו מתגוללים באשפה...
הוי, מי יוריד לנו את השמים ארצה!

ה.

בסביבתנו מורגשת מין יראה מיוחדת מכל ענין, שיש בו משום "רוחניות", מין פחד משונה מכל דבר, שאין לו יחס קרוב לשאלת הקבוצה, מין בהלה ותפונה לשמע המלים, "שלמות", "שאיפות", "אהבה".

לפעמים ידאב הלב למראה-הצער שעל פני אנשים שבסביבתנו, כשהם שומעים, שיש דורשים שלמות מוסרית פרטית גמורה, כלומר אמת וצדק מוחלטים בחיים הפרטיים.

כי יש אנשים דורשים שנים בסדרי החיים, תקונים בחיי החברה, אמת כל לית וצדק כל לית — זאת יכל עוד אדם שבסביבתנו להבין לפעמים; אבל כי ידרש מפלוני בן פלוני ממש, שירחק הוא עצמו מן החמס אשר בכפיו, שיהיה הוא עצמו לאיש אחר, לא רק ביוחסו אל סדרי החברה, אלא גם בתור אדם פרטי ואת אי-אפשר לו להבין או, יותר נכון, מזה יירא ויפחד, ופחדו מונעו גם לשים את הדבר אל לבו.

אם תאמר לאיש שבסביבתנו: "נקמה ארץ וחוצות", יבין, לפעמים, לשכל מליך; ואולם אם תאמר לו: "נקמה מן הרפש את פתח ביתך", ישתומם למשמע אוניו...

כיצד? ממנו?

אלא אומרים לו, שהוא הרעיון הזה, ומי יכול בזה אין אני רוצה הדורשים שלמות אנושית כל השפלות והקטנות שב אוהב מאד לקרא בספרים גורמים לו גרוי וואולם כשלווחשים

לא גבור שלילי באיזה וגם רוח, — הוא לא בני-אדם הורגלו להם, שהוא חייב, כביכול

איזו סבה רחוקה ולהרגע שהם חושבים אותו ל במעשי עצמם, לתקן את למה בני-אדם דו ומרתפים, אך שכח ישב טולסטוי הוא צ

נפלא ופסיכולוג עצום, נפלא ולכשתרצו גם אה זמה, מעט נגבה וגולה מעשי-ילדים, מעט תעורר

בכל מה שאמרת

מעוט החושב אחרת, ועו בעוד שהרוב אינו לכאורה, מה דורשים מכ תביעות אחרות גדולות כ בשעה שמדברים

לב להנהגתו הפרטית, יתוקן הכל מקודם ומה בכך, אם אי

היסטוריה, לשניים היסטו טפה מן הים כמו

נתקנתו, גרוממהו, נעשה

כי יעשה הכל מז לאדם לקחת חלק בת

כיצד? ממנו? ממנו עצמו דורשים? אין אומרים לו, שידרוש הוא מאחרים, אלא אומרים לו, שהוא עצמו איננו יפה להלל כלל, — לא, זה לא יוכל שאת. נורא לו הרעיון הזה, ומי יכילנו?

בוה אין אני רוצה להניד כלל, שבן-סביבתנו אינו אוהב לקרא את הספרים הדורשים שלמות אנושית פרטית, שאינו אוהב לקרוא את הספרים, המראים לו את כל השפלות והקטנות שבחיי-ההווה וקוראים לחיים חדשים. — אדרבה ואדרבה! בן-סביבתנו אוהב מאד לקרא בספרים כאלה, הוא מתענג על הדברים העזים והנמרצים שבהם, הם גורמים לו גריו עצבים מענג, ומה לו עוד?

ואולם כשלוחשים לו באזני דברים פשוטים וברורים: „אתה, אתה בעצמך, לא גבור שלילי באיזה רומן, לא איזה עסקן, אלא אתה בעצמך, הנך שומה, רשע וגם רוח“, — הוא לא רק כועס על הדברים האלה, אלא גם מתפלא עליהם מאד. בני-אדם הורגלו כל כך לגולל את כל האשמות והרעות על איזה דבר שמחוצה להם, שהוא חייב, כביכול בכל האסונות הבאים עליהם; כל כך הורגלו למצא לפל איזו סבה רחוקה ולדגנע בוה; כל כך הורגלו לשפוך את חמתם על ראשו של זה, שהם הושבים אותו למקור הרע, — עד שאינם נותנים אל לבם כלל לפשפש במעשי עצמם, לתקן את עצמם, לטהר את עצמם, להסיר את הרע שבהם עצמם.

למה בני-אדם דומים? לאדם מבקש איזה מטבע בחול, בחורים ובסדקים, בגנות ומרתפים, אך שכח ישכח לחפש בצלחתו...

טולסטוי הוא צייר נפלא ולכשתרצו גם חוקר נפלא, דוסטויבסקי הוא צייר נפלא ופסיכולוג עצום, ניטשה הוא פילוסוף נפלא ומשורר נעלה, גורקי הוא צייר נפלא ולכשתרצו גם אדם נפלא, אבל, וכי בשביל זה אי אפשר לאבד זמן במעט זמה, מעט גנבה וגולה, מעט רכילות ולשון הרע, מעט יהירות, מעט פחזות, מעט מעשי-ילדים, מעט תעוררת סערה בצלוחית של מים?...

1.

בכל מה שאמרתי על דבר סביבתנו נוונתי רק אל הרוב שבה, ואולם יש בה מעוט החושב אחרת, ועם המעוט הזה אני רוצה לטייל מעט ארוכות וקצרות, בעוד שהרוב איננו מבין או ירא להבין מהי שלמות פרטית, הנה המעוט מבין, לכאורה, מה דורשים ממנו, אבל הוא אומר, שדרישה כזו צרה היא, קטנה היא, יש תביעות אחרות גדולות ממנה, יש שאיפות אחרות גדולות מזו.

בשעה שמדברים על תקנו של העולם כלו, אי אפשר לאדם פרטי לשים לב להנהגתו הפרטית.

יתוקן הכל מקודם, יתעלה הכל מקודם, ואז יתעלה ויתגדל גם הפרט, ומה בכך, אם איזה יוסף או שמעון לא ישפר את מעשיו? מה זה נוגע למצבי-היסטוריה, לשנויים היסטוריים גדולים, שלהם סבות היסטוריות גדולות?

טפה מן הים במה נחשבה היא? האדם הפרטי מה הוא כי נשים אליו לבנו, נתקנהו, גרוממהו, נעשה אותו יותר טוב?

כי יעשה הכל מאליו, כי הכל יתוקן רק בכח הפרוגרס העושה-פלא ואין לאדם לקחת חלק בתקון החיים החברתיים, כי צריך רק לעמוד מרחוק, לראות

כל אלה הדברים
באים, אבל דברים כאל
המעשים.

בין החושבים כי
הם את הכל, יכולים ד
הסותר שבכל דעה ודע
בהשקפות עצמם, באמו
כל זה הוא מעט
חירות, רִבּוּת, !
גם את עשרת הדברות

„דברי הקדושה
וילבשו צורה יותר מתנ
הראשונה, אלא, אדרב
אם יתחלף הדק הרוחני
ממקומה ולא יפקדו
אלה דברי הר
ראשון.

דבריי-קבלה אל
השנותינו והשקפותינו
ואופן קיומם, המושגים
מתעמקים ומתעצמים,
למדרגה עד אין קץ,
ממקומן, אלא נצבות
האמת הוא ר
מוסר, שאין ביסודם
שכבר בטלו. המושג
את הצורה הראשונה
מונח עמוק עמוק בטנ
אלא אם נעקור משו
בדבר זה הי
„הצדקת הטוב“, הוא
המוחלט, לא תנאף
שמה יאסור אדם ו
מהותנו המוסרית מת
וכשאנו רואים
מתירים לעצמם מעש
הדבר מובן
הפרישות הרגילה מי

ולתבונן, — מדעה זו כבר השתחרר המשכיל שבדורנו. מבין הוא עתה, שאין
הפרגרים איזה כח טרנסצנדנטי, העומד מעל להאדם, בנובה ידוע, ועל האדם רק
להתבונן במעשיו ולהשתומם עליו. הוא מבין, שההתקדמות היא כח אימננטי,
שהוא באדם ומן האדם, ולא עוד אלא שאפשר לה להתקדמות שתעצר
ותפסק לזמן מרובה ושתחיש את דרכה, הכל לפי הכנת בני-האדם ועבודתם, לפי החלק
שכל פרט ופרט מכנים בה.

האם לא נפלא הוא, שבנוגע לשלמותו של אדם פרטי באשר הוא אדם פרטי,
כלומר בנוגע להשלמה שכלית, מוסרית ואקטיבית, עדיין חושב המשכיל שבדורנו, שהכל
יתוקן מאליו בכח איזה קסם נפלא, בכח איזה שנוי פתאומי, בכח איזה דבר שמחוץ
לאדם, בכל אופן באיזה דבר, שאינו תלוי בהשלמתו ותקונו של כל פרט ופרט?
ואף על פי שהמשכילים מבארים את השקפותיהם אלה על ידי שיטות חברתיות
שונות, הנה אני, כשאני לעצמי, רואה בכל אלה, כמו שאומרים חכמי המוסר, את
„עצת-היצר“.

לקחת חלק באיזה ענין חברותי, להיות איזה פועל, עסקן — דבר זה דורש רק
עבודה ויגיעה, ולכל היותר רק מעט אומץ-לב, אבל לשנות את עצמו, לשנות
את דרכי-החיים מן הקצה אל הקצה, ליהפך לאחר, — לזאת דרושה עבודה
מיוחדת, גבורה מיוחדת, הכרה מיוחדת, עולם פנימי עשיר ורחב באמת.
וכל אלה חסרים לו לבני-סביבתנו. על כן נכון הוא לקיים את הכל, אבל לא
להיות לאחר.

נכון הוא לִתֵּר על הכל, אבל לא על עצמותו הבהמית...

א.

יש שהמעט שהזכרתי אינו רוצה להודות, שאינו שם לב לתקון הפרט והשלמותו
אלא, אדרבה, מתאמץ להוכיח, שהוא אך הוא שם לב לזה.
— אין אנו שמים לב, יאמרו אחדים מביניהם, למוסר הבורגני-אזרחי, לנו מוסר אחר,
השנה אחרת, השקפה אחרת.

הפקחים שבהם אומרים לפעמים בסגנון חדש ומחודש: אין אנו שמים לב למוסר
העבדים, אדונים אנחנו!...

צניעות, ענוה, עזרה-לחולים, תמיכה-לכושלים, — האם לא ברור הדבר, שכל אלה
מדות בורגניות הן או מדות-עבדים?

חובות מוסריות ידועות ומוגבלות, הכרה מוסרית, שכל איש אחראי בעד כל
מעשה ומפעל קטן שבקטנים שהוא עושה, זהירות, זהרה, מוסר-כליות תמידי, בקשת
היושר באמת ובתמים, — האם לא לצחוק הם כל אלה בעיני בעל השקפה רחבה
על העולם או בעל מוסר אדונים?

„אוי להם לבריות, שרואות ואינן יודעות מה רואות!“ — חושבים אחדים מהם.
„כבר התפתה העולם והתעלה והם עדיין עומדים על מקום אחר, הם ענו להם עונה
קטנה ואינם זזים ממנה בשום אופן“.

„חבל“, חושבים הם, „חבל על הדעות הקדומות, שעדיין הן מושלות בחיינו,
שעדיין כחן חזק להכניע את הלב, לרַבָּנו, להשפילו“.

כל אלה הדברים אינם נאמרים בכל עת בפירוש. לידי קצוניות כזו לא הכל באים, אבל דברים כאלו נרמזים בדרך סוד. הם מסתירים בסתר-הלב, הם ניכרים מתוך המעשים.

בין החושבים כך יש אנשים חכמים וחריפים. יודעים הם את הכל, מבינים הם את הכל, יכולים הם להטיל ספק בכל, חושדים את הכל, רואים את כל צדדי הסותר שבכל דעה ודעה, אבל לחשוד את עצמם, להטיל ספק במעשי עצמם, בהשקפות עצמם, באמתיות שקנו להם הם—לידי מדרגה זו אינם באים בשום אופן. כל זה הוא מעצת היצה, אחי!

חירות, רחבות, גדלות, אדנות — כל אלה הם דברים נשגבים מאד, — אבל גם את עשרת הדברות אי אפשר לשכוח, אחי. —

ה.

דברי הקדושה ורוחניותה והאצילות, אפילו שיתפשטו מיני הנאצלים והרוחנים וילבשו צורה יותר מתגלית מכמו שהיתה קודם ההתפשטות, לא מפני זה תבטל מציאותם הראשונה, אלא, אדרבה, יתרבו הדברים עד לאין תכלית, מתעלות עד לאין קץ, ואף אם יתחלף הדק הרוחני אל מציאות יותר מתגלה, עכ"ז מציאותו הראשונה לא תזוז ממקומה ולא יפקד מושבה.

אלה דברי הקדוש ר' משה קורדובירו בספר הפרדס, שער המציאות, פרק ראשון.

דבר-קבלה אלה, אם נסיר מעליהם את צעיף הסוד ונקרב אותם מעט אל השגותינו והשקפותינו אנו, נראו לנו את הדרך הנכונה בהתפתחות המושגים המוסריים ואופן קיומם. המושגים המוסריים האמתיים מתגדלים ומתרוממים, מתרחבים ומתפשטים, מתעמקים ומתעצמים, אבל כל מצב עובר שבהם קיים לעד, הם מתעלים ממדרגה למדרגה עד אין קץ, אבל כל אלה המדרגות, שעלו עליהן המושגים הללו, אינן מוסרות ממקומן, אלא נצבות לעולמי עולמים.

האמת הוא רק שצריך להבדיל בין מושגי-מוסר למושגי-מוסר. יש מושגי-מוסר, שאין ביסודם אלא פחד שוא, אמונת שוא, או טעמים חברתיים שונים, שכבר בטלו. המושגים הללו, כשהם מקבלים צורה אחרת, הם לא רק פושטים את הצורה הראשונה, אלא גם מאבדים אותה, ואולם יש מושגי-מוסר, שמקורם מונח עמוק עמוק בטבע האדם, ואי אפשר לנו לבטל כל מדרגה ומדרגה שבהתפתחותם, אלא אם נעקור משורש את כל היותר קדוש ונעלה בחיים.

בדבר זה השכיל מאד לחקור הפילוסוף וולדימיר סולוב'יוב בספרו "הצדק הטוב". הוא הראה גם משלים מוחשים אחדים, שמהם נביא רק אחד, הצווי המוחלט. לא תנאף" מתעלה ומתרומם עד כדי פרישות נמורה ממנה דרך-אריך. שמא יאסור אדם על עצמו לקחת אשה ויתיר לעצמו לנאוף עם אשת רעהו? כל מהותנו המוסרית מתקוממת נגד דעה מתועבה כזאת.

וכשאנו רואים כהנים קתולים אחדים, שמוזהרים ועומדים שלא לקחת אשה, מתירים לעצמם מעשי זנות, נפשנו סולדת לזכר המעשה הרע הזה. הדבר מובן מאליו. יש מקום לפרישות עליונה, קדושה ונעלה בשעה שגם הפרישות הרגילה משתמרת, אבל לא בלא זה.

בלא זה אין פרישות כזו אלא מעשי תענועים, הבל נדף, שקר גלוי, עוית הדין, הטעם והשכל.

הפרישות העליונה מתהפכת לתאוה שפלה ונבזה.
מה שהוא אמת בנוגע לפרישות, אמת הוא גם בנוגע לכל התכונות הנשגבות והמדות המוסריות.

בכל העיקר הוא — העלוי, הקדושה, הפנימיות העמוקה.
בכל דבר צריכה והירות גדולה מאד, יש לחוש ולפחד תמיד מן העצמות הבהמית הענרת, מתענועיות החושים, מן האינסטינקטים השפלים, שעדיין מרובים הם מאד בתכונות האדם, יש להאזין ולהקשיב היטב, מי הוא המדבר במעמקי-נפשנו ומתיר לנו איזה דבר, שנחשב בעיני-הכל לאסור.

מה שאנו חושבים כבר למנוצח בתוכנו, מתפרץ ועולה מקרבנו בעל כרחנו ואנחנו עבדים לו.

הזהר, אהי!

ז.

גם מבלי שאומר בפירוש, יבין הקורא, הרוצה להבין את דברי מתוך כל מהלך מחשבותי, שבעיקר הדבר אינו דין בזה על המוסר והנימוס המקובל ולא הקפדת חקיו מבהלת ומחרדת אותי, אלא שפלותו של האדם, קטנותו וצמצומו.

ואולם יש שאני משתמש במלים ומבטאים, שבהם אפשר למעות ומחם אפשר ללמוד, שאני תובע את עלבון המוסר הרגיל בשוק ההיים.

אני מוכרח להשתמש במלים האלה, מפני שהמלים החדשות, שנוצרו בעיקר הדבר מתוך יראה מן המלים הישנות, גם הן מחמיאות את המטרה, הן רק צורמות את האוזן או עושות רושם על הקורא כאילו המשתמשים בהן רוצים להתהדר ולהתיפות לפניו, והתכלית אינה מושגת.

ואם נפשנו בוחלת להשתמש במלים הישנות מפני שכל השפלים והגסים משתמשים בהן, על אחת כמה וכמה שאין לנו להשתמש במלים החדשות מאותו הטעם עצמו.

כלנו יודעים מה שנעשה למלים הישנות, אבל כלנו יודעים, שלפעמים רחוקות היו המלים הישנות מעוררות רגשות יפים באמת ומעשים יפים באמת, בשעה שהמלים החדשות מובנות לעינינו רק באופן היותר מגונה ומתועב.

הפיוט, הרוממות והתפארת שבמלים החדשות אינם מובנים להמון הרב הקוראם ושומעם, ותחת אלה הוא מכניס בהן את גסותו ומשובתו.

הקליפה נאכלת והתוך ברגלים גסות ירמם!...

אין עצה ואין תבונה, צריך לדבר במלים הישנות, שלפחות יש להן מסורות יפות, אך יחד עם זה צריך לבאר, לפרש ולשנן את הרעיון האמתי, שאנו מליטים בהן, כדי שלא להשאיר מקום לספקות בנוגע להמכוון האמתי.

ואם אחרי כל אלה ישעו הטועים, — הרי אנחנו עשינו את שלנו.

(עוד יבא).

השקפה

תורת אברהם הח
ולחמו בשם אל-עליון נג
הגוים, שגם ישראל ויה
במגע עם השקפה שיט
התנגשה עמה, היא תורה
מתוכה עם תורה זו בדו
אבל במקומה באה תורה
השקפת-החיים של זורוצ
ויותר מדוקדקת מבראשו
הוכחה תורת היהדות ל
חוקרי הדורות נ
הדברים בישראל מן הק
אנחנו את הנביאים, וז
מבדיל, הנה בדור יסודי
והתאווה היותר עזה של
וביחוד חוקרי ישראל,
מפלתו הלאומית, בא ל
בלי ספק, גם זו
השקפתנו, המגע עם
צריכים ללמוד מאת הפ
התאחדו נגד האליליות
(עבודת-האש), הרי ז
להאליליות השפלה, נ
פרס, גדולה היא הסכ
נשקפת מתועבותיהם ש
ההבדל שבין תורת ה

לחשבוננו של עולם.

(מעט פילוסופיה סוביקטיבית).

מאת

הלל צייטלין.

(המשך).

י.

והנני לקיים את אשר אמרתי. הנני לבאר דברי באופן יותר ברור ומפורש, להוסיף על מה שדברתי עוד דברים אחדים, שמתוכם יוכר ויובן יותר, למה אני מכון במלים "קדושה" ו"יופי" ואת מי אני קורא בשם "קדוש", "יפה" וכדומה. אני אומר מפורש, שיש אנשים, שאין בהם כל דופי מנקודת-ההשקפתו של המוסר הרגיל, ואולם אנשים פורעי-מוסר עולים בכל-זאת הרבה על האנשים ההם, הנחשבים למוסריים בעיני הקהל הגדול.

יש אנשים, שמכבדים את אבותיהם, מוקירים את נשיהם, דואגים לבניהם ועוד, אבל כל אלה הם עושים כמצות אנשים מלומדה, כל אלה הן תולדות טבעו של אדם קטן, המסתפק בקטנות ויודע רק קטנות. אין כל כח בהם לעמוד באיזה נסיון, ועל אחת כמה וכמה שאין בהם כח לחדש איזה דבר, ליצור איזה דבר, ואפילו לתקן איזה דבר.

ויש אנשים, שהם פורעי מוסר מפני שתנאי החיים הרעים, שבהם חיו, שובבום וקלקלום או — שחוקי-המוסר הקטנים והנימוסים הקטנים שבסביבתם קטנים היו בעיניהם יותר מדאי. הם מזיקים ומפסידים הרבה, אבל בכחם גם לבנות ולנמוע הרבה. הם מוכשרים לפעול ולעשות גדולות, חדשות ונצורות, בשביל שהחיים משחק להם, יש שהם מביאים במסירות נפשם ברכה לאדם רב.

וגם מבלי כל יחס אל התועלת שיוכלו להביא, הנה הם כשהם לעצמם, אפילו אם מסכות חברתיות ופרטיות שונות לא עלה בידם להיות לאנשים מועילים. הם יפים, נבונים ונעלים הרבה מאנשי-סביבתם, אפילו אם אלה האחרונים מועילים ובעלי-מוסר הם.

אנו מתרגזים ומתפלצים, למשל, למקרא המעשים הרעים, שעושה פייטשורין, גבורו של לרמונטוב, אין אנו יכולים לסלוח לו את האסונות שהוא ממיש על כל הקרובים אליו. ובכל זאת אנו מרגישים בעומק הלב, אם רק חפשים אנחנו מטנעניות ודורשים רק אמת, כי נעלה הוא ורם לאין קץ על חבריו, שאינם פורעי-מוסר כמוהו.

אנו מרגישים, שיש בו בפייטשורין איזה דבר שהוא מרוממו ומנשאו, ואף על פי שמעשיו אינם יפים, מהותו יפה; לכל הפחות היא הרבה יותר יפה ממהותם של כל הסובבים אותו.

אנו רואים בפייטשורין נועל-נפש הוא מעורר בנו,

אנו מצטערים על פר רחוקות, לפעמים גם למרות את אומץ-לבו הגדול, שגם ד אותו פייטשורין עצמו מחולל כל טוב-לבו, ומה גם כל ד פי עצם טבעם אנשים י יודעות מעט, מרגישות מעט

ממי שנתן לו דבר שנתנה לו נפש צרה כחודו

את חוקי-המוסר הרגי זה, שהרבה מאלה, שאנו חוש נחשבו בשעתם לפורעי-מוסר דבר זה ידוע לכל ד זה רבים שוכחים זאת ועד רגילים ומנהגי חברה קבועים הם מוציאים משפט

שיהיה, ואינם יודעים כלל, את שפינוזה לתרם ולגדופיכ

ישנה אמת-המדה יור צריך לחדור אל תוך

מוכחים לפעמים כלום, צריך ויסוריו, קורות חייו וסביבתו,

בהקפה מסופרים וספרים שו הרושם האמתי, שאדם זה ע

יחד עם זה אין חלקי או שעומדים, לפי דבריהם,

אין חלקי גם עם א ויסודה, כלומר שהיא גם החיים השונים, וכדומה,

מה שמבדיל ביני ו לאנשים פורעי מוסר, אלא

בשעה שהם, בחוקיו רואים כל רע גם במעשיהם,

אנו רואים בפיטשורין איש שובב ומלא הוללות, הפכפך וזר; ובכל זאת לא נועל-נפש הוא מעורר בנו, לא שנאה, אלא רגשי-חמלה.

אנו מצטערים על פרחים יפים כאלה, שתנאי החיים קוטפים אותם, ולעתים לא רחוקות, לפעמים גם למרות רוחנו. הוא מעורר בנו רגשי-כבוד עמוקים, כשאנו רואים את אומץ-לבו הגדול, שגם המות משחק לו. אנו מרגישים, כי בתנאי חיים אחרים היה אותו פיטשורין עצמו מחולל גדולות ונשגבות, בשעה שאפילו רעו מקסים מקסימין עם כל טוב-לבו, ומה גם כל הנסיכים והנסיכות, אשר סבבוהו גם סבבוהו, נשאר על פי עצם טבעם אנשים קטנים. הם אנשים קטנים לפי שנפשותיהם קטנות. הן יודעות מעט, מרגישות מעט ומסתפקות במועט על פי עיקר מהותן.

ממי שנתן לו הרבה אנו יכולים לתבוע הרבה ולצפות להרבה, אבל מי שנתנה לו נפש צרה כחודו של מחט. — מה תדרוש ממנו? מה תקוה ממנו?

את חוקי-המוסר הרגילים מצד עצמם אי אפשר לקחת לאמת-המדה גם מטעם זה, שהרבה מאלה, שאנו חושבים אותם היום לנושאי-המוסר היותר נעלים והיותר נשגבים, נחשבו בשעתם לפורעי-מוסר, לחוטאים ולפושעים.

דבר זה ידוע לכל קורא תולדות התפתחותן של המחשבות והדעות, ועם כל זה רבים שוכחים זאת ועדיין הם מודדים ערכם של בני-אדם על פי מוסר ונימוס רגילים ומנהגי חברה קבועים.

הם מוציאים משפט חרוץ וקשה על כל יוצא מגדר המוסר הרגיל, יהיה מי שי היה, ואינם יודעים כלל, כי הם הם שדנו את סוקרטס למיתה, את הוס לשריפה, את שפינוזה להרס ולגדופים.

ישנה אמת-המדה יותר פנימית, יותר אמתית, יותר עמוקה.

צריך לחרור את הרוח המעשים והעושים, מעשים בודדים כשרם לעצמם אינם מוכיחים לפעמים כלום, צריך לדעת את כל האדם עם שאיפותיו ומנמותיו, צרותיו ויסוריו, קורות חייו וסביבתו, ולהוציא עליו אחרי כן משפט, לא מנקודת-ראות לקוחה בהקפה מסופרים וספרים שונים, לא על פי איזו דעה קדומה ומקובלת, אלא על פי הרושם האמתי, שאדם זה עושה עלינו בתור עצם שלם.

יא.

יחד עם זה אין חלקי עם האיממוראליסטים, כלומר בין אלה, שמבטלים את המוסר או שעומדים, לפי דבריהם, למעלה ממנו.

אין חלקי גם עם אלה, האומרים, שהמוסריות משתנה מעת לעת גם בעיקרה ויסודה, כלומר שהיא גם בעיקרה ענין הסכמי, התלוי בתנאי-החברה השונים, במצבי-החיים השונים, וכדומה.

מה שמבדיל ביני ובין האיממוראליסטים השונים הוא, על פי רוב, לא יחוס לאנשים פורעי מוסר, אלא יחוס למעשים רעים.

בשעה שהם, בהוקירם אנשים גדולים פורעי מוסר מטפסו של פיטשורין, אינם רואים כל רע גם במעשיהם, הנה אותי מחרידים ומרגיזים מעשיהם מאד.

יודע אני, שזהו הבצק, שממנו נלושים במצבים ידועים אנשים כאלכסנדר מוקדון, קארל הגדול, נפוליון הראשון וכדומה, ובמצבים ידועים אחרים אנשים כביירון, גתה ועוד.

יודע אני ומרגיש, שכחות גדולים ונפלאים מאד הולכים פה לאבוד. הטרנידיה איננה. אך המעשים הרעים מצד עצמם אי אפשר להם שלא יעוררו בלבי התנגדות נמרצה, כעס ובוז.

בשעה שאנשים כאלה דשים בעקביהם נימוסים, שהם מקובלים בלבד, אפילו אם הם מקובלים זה כמה דורות, — אין אני צריכים לשים לבנו לזה, יען כי להם נאה ולהם יאה. ואולם יש שהם פורעים את יסוד המוסר במובנו היותר נעלה, יש שהם משפילים את עצמם ובאים לידי כחש וחנופה, לידי תאות-בשרים נסה.

יש שגם הם, ממש כאנשי ההמון, אינם מבינים ומרגישים את הצער הגדול שבחיים, את הרע הרב שבו, והם מגדילים אותו בקור-רוח...

ובדבר זה עצמו אני רואה אחד מעיקרי הטרנידיה העולמית. לפניך חכמה שמימית, גודל ויופי אין קץ, והנה איוו מעשים שפלים משפילים אותם ועוזרים אותם.

דא עקא, כי באותו העולם, שהשפל והנבזה שולטים בו, גם השלמות אינה שלמות, גם הגבורה אינה גבורה והיופי אינו יופי.

ואולם מרגיש אני, שבאין סוף הכל נאחו ומדובק, הכל מעורב וממוזג, הכל משתלם ומתעלה לשלמות גמורה ומוחלשת.

מרגיש אני, שכשם שבאין-סוף ענין היכולת הוא ענין הרצון וענין הרצון הוא ענין היכולת, כמו שאומרים המקובלים, כך גם ענין החסד הוא שם ענין הגבורה וענין הגבורה הוא ענין החסד וענין שניהם הוא ענין התפארת.

מרגיש אני, שבשורש הכל אין גם זכר לאותו הפירוד, שאנו מפרידים בין המדות והתכונות הנעלות, ששם אין מקום גם להבדל דק שבדק בין הדברים, שיש בהם מן השלמות והנצח.

כל מאן דאפריש חד מחבריה מאילין עשר ספירן אתחשב ליה כאלו אפריש כך.

יב.

אל נא תבהל, ידידי, מפני דברי המקובלים, שכבר יצאת מבית מדרשם. עוד מעט ואנסה להעתיק לך את רעיוני מלשון-המקובלים, שמנבאים ואינם יודעים מה הם מנבאים, ללשונונו או ולמושגינו אנו.

רוצה אני להגיד, אחי, שכל החקירות והשמות השונות על דבר יסוד-הצדק כשהוא לעצמו וע"ד יסוד-היופי כשהוא לעצמו, בעיקר הדבר אינן כלום.

יש להן רק איוו ערך יחסי במדה שהן משכרות את האוזן כדי שתהא יכולה לשמוע.

בעיקר הדבר אין לך יסוד נעלה, שלא יהיה כלול גם משאר היסודות. אין כל שלמות מוחלטת ביסוד אחד כשהוא לעצמו, אם חוטא הוא ליסודות אחרים.

לפי שאין אנחנו שלמים, לפי שאין אנחנו יכולים לתפוס את הדברים מכל הצדדים ולכל חוגים, לפי שמוחנו מוגבל מאד וחוגי-השקפתנו מצומצם, יכולים

אנו לדמות, שיש יופי גמור אכזריה היא, צרת-עין היא, בלי חכמה וחכמה בלי כל: אבל באמת כל פו שאר הבחינות ועל שאר הר אשה יפה וסרת-שעם גמורה. חכמתם של מלומדי אינו מוסר אמתי.

ראה, ידידי, אין אני איני אומר, שיפיה י לב-צדיקים וחכמים, אינה כ לפעמים גם את יפיה והודה איני אומר, שגבורת החוש המוסרי שזיה בו קי לנפשו בהרבה מקרים ולפע איני אומר, שחכמתו אני, שבשביל שחסרה לה ענינים ודברים, שאינם נקני ותכונות אסתיות ומוסרי לפעמים בדברים, שתינוקו כל החזיונות וההופעות בסו את סבותיהם של חזיונות א איני אומר, שמיסרם שמדת החמלה שבלבם, אף ונדבאים, הנרתעים לאחור לעשות גם רוב רעה.

בוז הגענו ממילא ו שכמדימה לי, יכול אתה, באופן אחר, שונה מעט מ אותו רוב תלמידיו.

הרבה הרבה ממה י איני יכול להלל א להעבדות ואי אפשר להרו חירות על צד האמת.

הם מבינים אדנות ו אמתית של הנפש. הם קו ואנכי איני יכול לכבדו, לכ

אנו לדמות, שיש יופי נמור אף אם חוטא הוא למדת החסד, שיש גבורה אמתית אף אם אכזרית היא, צרת-עין היא, שפלה היא, — שיש יופי בלי, נשגב" ונשגב בלא יופי, וכל אלה בלי חכמה וחכמה בלי כל אלה.

אבל באמת כל פגם באיזו בחינה, באיזו תכונה, משפיעה השפעה רעה גם על שאר הבחינות ועל שאר התכונות.

אשה יפה וסרת-טעם גם היופי שבה אינו נמור. גבורתם של העריצים איננה גבורה נמורה. חכמתם של מלומדים רבים איננה חכמה אמתית, מוסרם של הנכנעים והנשפלים אינו מוסר אמת.

ראה, ידידי, אין אני אומר, שכל אלה אינם כלום, אלא שאינם שלמים. אני אומר, שיפיה של איזו יפת-תואר משחתה, שמכניעה לב גבורים עריצים וגם לב-צדיקים וחכמים, אינה כלום, ואולם אומר אני, שחוסר האנושיות שבה משחית לפעמים גם את יפיה והודיה, שלפיכך היא נמאסת לעתים לא רחוקות גם על עונביה. אני אומר, שגבורתו של נפוליון, למשל, אינה כלום; ואולם אומר אני, שחוסר החוש המוסרי שהיה בו קלקל גם את גבורתו, שלפיכך אנו רואים אותו, למשל, ירא לנפשו בהרבה מקרים ולפעמים גם בוכה כילד קטן.

אני אומר, שחכמתם המרובה של המלומדים השונים אינה כלום; ואולם אומר אני, שבשביל שחסרה להם השקפה שלמה על העולם מצד אחד והסתכלות בהרבה ענינים ודברים, שאינם נקנים רק בלמוד בלבד, אלא דורשים גם התעמקות מיוחדת ותכונות אסתטיות ומוסריות שונות, — גם חכמתם אינה שלמה, שעל כן הם טועים לפעמים בדברים, שתיוקות של בית רבן יודעים אותם; וכשהם משתדלים לצמצם את כל החזיונות וההופעות בסוגים ידועים ומוגבלים, הם מערבים מין בשאינו מינו ומבארים את סבותיהם של חזיונות אחרים רק בדברים בעלמא.

אני אומר, שמיסרם של הנכנעים והנשפלים אינה כלום, כמו שחושבים רבים, אלא שמדת החמלה שבלבם, אף על פי שטובה היא, אבל מאחר שתגוה בלבותיהם של חלשים ונדכאים, הנרתעים לאחוריהם מפחד כל עריץ, אינה שלמה, כי ממורכז-לב הם מסוגלים לעשות גם רוב רעה.

יג.

בזה הנענו ממילא גם אל ההבדל שבין מוסר-העבדים למוסר-האדונים, אף על פי שכדומה לי, יכול אתה, אחי, להבין מכל הנאמר בזה, שמבין אנכי את ההבדל הזה באופן אחר, שונה מעט ממה שהבין אותו ממציאו הראשון ושונה הרבה ממה שמבינים אותו רוב תלמידיו.

הרבה הרבה ממה שהם קוראים "מוסר-אדונים" נכלל אצלי ב"מוסר עבדים". אני יכול להלל אותה החירות שנוקקת לעבדות, כי מאחר שנוקקת החירות להעבדות ואי אפשר להראשונה בלא האחרונה, הרי היא כבר משועבדת לה ואין היא חירות על צד האמת.

הם מבינים אדנות ביחס המצטרף ואני מבין אדנות כשהיא לעצמה, כלומר: חירות אמתית של הנפש. הם קוראים אדון למי שעושה הכל כרצונו, למי שמכניע הכל לרצונו, ואנכי אני יכול לכבדו, לפי שנוקק הוא להכניע אחרים.

לפיכך, אף על פי שגם אני מבדיל בין שני מיני מוסר, אשתמש במלה אחרת תחת מלת "אדונים". אנכי אקרא למוסר הנזכר המוסר של בני-חורין.

בן-חורין הוא לא זה, שמכניע אחרים, מדכאם, ומרצצם, אלא זה, שיש בלב עצמו חופש ודרור והוא רוצה לראות גם סביביו חופש ודרור.

והרבה הרבה ממה שהם קוראים מוסר עבדים אינו מוסר-עבדים כלל, אלא יוצא הוא מעושר רוחני שבנפשו. מאהבה שבלב, המשתפכת על הכל.

ומדת החמלה, שהם מנגים, יש שאינה תולדת נפש נכזבת ומושפלת, אלא תולדותיה של נפש עשירה מאד, היודעת את הכל כמו שהיא יודעת את עצמה, המרגשת הייחל כל כמו שהיא מרגשת היי-עצמה—שמצטערת היא בצער אחרים, לפי שרוצה היא לראות סביבה רק אושר וחירות.

ועוד הבדל בינינו, שהם מיהסים מוסר זה או אחר למפלגות שונות, לעמים שונים, לזמנים שונים, לתקופות שונות, ואני רואה, שתמיד שני מיני המוסר מעורבים וממוזגים יחד והמעבר מזה אל זה נקל מאד.

הם קוראים למוסר הנביאים מוסר עבדים, אנכי, על פי דרכי, רואה במוסרם, מוסר של בני חורין, אך לא אכחד, שלפעמים הם מדברים ברוחו של "מוסר העבדים" (ז-העורך).

בשעה שהנביא קורא לשבוי דרור ולאסורים פקח-קוח, בשעה שהוא מצוה לשלח רצוצים חפשי ולנתק כל מוטה, בשעה זו אין מלא רוח דרור כמוהו; ואולם בשעה שהוא קורא ומשנן "ושח גבהות אדם ושפל רום אנשים", הנה, עם כל הקדושה וההתלהבות האלהית שבדברים האלה, אי אפשר לבלי להרגיש בוה גם הפך להכניע את האדם, להשפילו ולהקטינו, לעשותו ל"עבד" (*).

כשירמיהו לוחם בעד שחרור העבדים, בעד כל העניים והנדכאים, אין בן-חורין כמוהו; ואולם בשעה שאינו רוצה להבין את צרת-נפשו של צדקיהו, בשעה שהוא קורא את נבוכדנאצר בכל לשונות של חבה (ז-העורך), אי אפשר שלא להרגיש, שהשקפתו על החירות לא היתה שלמה מכל צד.

בשעה שהתנאים דורשים: "עבדי הם ולא עבדים לעבדים", הם מלאים רוח חירות, אבל כשהם אינם רוצים להבין הלך-נפשם של "הני בריוני" וכדומה, אינם בני-חורין כלל וכלל.

על דרך זה אני רואה, למשל, הרבה מן החירות הנעלה בשופהויער, כשהוא מלמד לצאת מרפשי-החיים, כשהוא מבין את סוד הניירות האמתית ואת האסתטיקה במובנה היותר שלם; אבל כשהוא מגרש בחרפה ומכה איוו אשה בשעת-נעם, אני רואה בו הרבה מן הגסות האשכנזית. ובמה שהגיה חלק גדול מהנוגו לטובת אנשי-הצבא, שהשקיטו את מלחמת-החירות של שנת 1848 באשכנז, אני רואה בו שנאת החופש ואהבת ההכנעה והעבדות.

כשאני רואה את פרידריך ניטשה, והנה הוא שונא שנאה עזה כמות את כל הקטנות, הגסות וההמוניות שבחיים הסובבים אותו, כשאני רואה אותו, והנה הוא רוצה להרים את

(*) אחרי "ושח רום אנשים" כתוב: "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא", ולעשות את האדם ל"עבד ה'" אין זה עוד "להכניעו להשפילו ולהקטינו". [העורך].

האנושיות כלה עד לנובה-ראין
על האדם ומקצרים את חייו.
ואולם כשהוא מתחיל
מביע שנאה ללוחמים בעד
את בעל "מוסר-האדונים" עצ
לא חירות אני רואה
להאינסטינקטים הקדמונים
בכל זה וכיוצא בזה
אנושי מהור ושלם מכל צד.

האנושיות מלה עד לגבורה-איך-קין, כשהוא משליך ארצה את האלילים השונים, המכבדים על האדם ומקצרים את חייו, — אז הוא בעיני ארון-החיים ובלבו אך אור וחופש. ואולם כשהוא מתחיל לדבר בנגונים על "אצילותם" של הגופים השונים, כשהוא מביע שנאה ללוחמים בעד חירות העם, בוז לגבורה-אמתיים, — אז אני חושב אותו, את בעל "מוסר-האדונים" עצמו, למחזיק ב"מוסר-העבדים"...

לא חירות אני רואה בפרדוכסיו אלה, כמו שאומר הוא, אלא עבדות, שעבוד להאינסטינקטים הקדמונים של ההיה וחפץ לראות אנשים נכנעים ונרמסים. בכל זה וכיוצא בזה אני רואה רק הסרון כה-שופט חפשי באמת, הסרון רגש אנושי טהור ושלם מכל צד.

(עוד יבוא).

לחשובנו של עולם.

(מעט פילוסופיה סובייקטיבית).

מאת

הלל צייטלין.

מאמר שני *).

י"ד.

אומרים, שגם הברונים ממקלנבורג, אשר מזונם הרוחני הרגיל הוא הקרייצ-צייטונג, אוהבים מאד לקרא את ספרי פרידריך ניטשה.
את העובדה הזאת מציין אחד ממפרשיניו של ניטשה בשמחה רבה, ואולם כמדומה לי, שניטשה עצמו לא היה שמח על זה כלל וכלל...
כי, באמת, מה לאנשים הנאיבים האלו ולפרידריך ניטשה? מה להם ולצרותם? מה לאנשים הנסים ולאיש, שכל ימי חייו היו טרגדיה נשגבה, התנשמותם של הדמויות היותר נשגבים, השאיפות היותר רמות והחלומות היותר יפים?
מה לבעלי-אגרוף ובעלי-הנאה פשוטים ולאיש, שחשב כל ימי חייו מחשבות, איך להרים את האנושיות כלה, לעלותה ולהקדישה?
מה לדגירה קרקע וללחיות? מה להתול ולארזה? מה לחזק אשר ביער ולארו אשר בלבנון?
ולצערנו, העובדה, כנראה, אמתית היא, רבים הם הנסים, האכזרים, הטפשים והמנוגלים, שמסתייעים בדברי פרידריך ניטשה...
הלא דבר הוא!
הוא הוא אשר אמרתי: ניטשה בעל, מוסר-האדונים, החזיק לפעמים בעצמו במוסר-העבדים, מתוך שלא ירד לעומקו של המסר התפשי, והרבה יותר משטעה בעצמו נתן מקום לאחרים לשטות בדבריו מפני שלא נזהר בהם כראוי ומפני שהמלחמה, שנלחם בכל ימי חייו עם מושג-המוסר הרגילים, הטתו לפעמים בעל כרחו לקצה הנסות והכעור...
על מה התמרמר פרידריך ניטשה כל ימי חייו? מה היה הדבר היותר שנוא לו בעולם? מה שמו של אותו הנחש המשונה, אשר את ראשיו רצה לכוות?
כי הפרט צריך להיות חפשי בהחלט, חפשי בל, — את זה הורה שמינר, וניטשה אינו מזכיר בספריו את שמו אפילו פעם אחת.

לחשובנו של עולם

229

לדעתו של ניטשה, צריך להיות חפשי בהחלט לא כל פרט ופרט, אלא היוצא, המחדש, הנאון, הנולד, הנותן תוכן לחיים, המעלם, מצרפם ומזככם... על כן שגא ניטשה ותעב את המרובים, את הטפשים, את הנסים, את כל אלה, שאינם נותנים ליצור ליצור ולמחדש — לחדש, את כל קטני-המוח הסרי-המדע, הדמיון והרגש...

ומה עשה? הלך והרס כל מדה וכל תכונה, שחשדן בנטיה כלפי החיים החברתיים, החיים השונים ומשונים, החיים המתאמצים למוד את הכל במדה אחת, המקטנים את הכל, מצמצמים את הכל ומותחים את הכל במטה הסדומית של מושגי הטוב והרע המקובלים, של הנימוסים הרגילים ושל היחסים המצויים שבין אדם לחברו, שמקור כלם הוא הכלל: "שמור לי ואשמור לך".

ומה עשו בעלי-הזרוע ובעלי-התאווה השונים, הרוצים להתאמר לחכמים ונבונים, לפילוסופים ומעמיקים? מהרו והחליטו מדברי האינדיבידואליסטים השונים, שהכל כשר ומותר ושהם עצמם, כלומר אלה הנסים והמנוגלים, הם בחירי האנושיות... ותוצאת הדבר היתה, שהחירות, אשר באמת מצטרבים להן אצילי-הרוח, שבכחם לדומם ולהדר את האנושיות ולתת לה תוכן וערך נשגב, נתנה לבעלי האינסטינקטים הנסים והאכזרים, האוהבים לדכא, לרמוס ולרועץ את אצילי-הרוח וכל רעיון נשגב, שהונים אלה האחרונים... ובכך המחזה הישן-נושן בתקפו הוא עומד: חכמים בשפל ישבו, וחזיר עולה על מרומי קרת...

מובן מאליו, שניטשה והדומים לו הם לכל מיני הנסים ובעלי-התאווה רק כסוד-עיינים, ואפילו אם היו ניטשה וחבריו אומרים להם אלפי פעמים, שכל מה שהם עושים שקץ ותועבה הוא, גם אז היו עושים מה שהם עושים.

ואולם הלב דואב לראות, איך מתהפכים דברים נעלים ונשגבים בפי מיני הבריות המשוונות לדברי תועבה, פגול ועון, איך משחיתים הנסים את ההוד העליון, היפעה הנשגבה והשירה הרוממה שבדברי צרותם-הטרה.

ניטשה הלא מדבר תמיד על ה"טהרה", שהוא היא, לפי דבריו, עיקר תכונתו של האדם העליון, על הקרבנות, על ההתרוממות, על ההתעלות, על ההתמכרות, על האהבה לרחוקים, על הצורך להקריב את הכל על מזבח של זה, על הנצח, על הצורך לחדל מלבקש "אשר", על גאולת האנושיות, על תקותה היותר גדולה, על שאיפתה היותר נשגבה.

אבל מה לגנים ובעלי-הנאה ולדברים כמו אלה? בדברים כמו אלה יתעסקו להם המשוררים, והם יקיימו: "חטוף ואכול, חטוף ושתה"!

ומאשים אנכי בזה לא אה מיני הברונים השונים תלמידי ה"קרייצצייטונג" ואת הדומים להם, אף לא את הפרופיסורים השונים, המוציאים מתוך ספריו של ניטשה רק את תורת-האגרוף ומפיצים אותה ברבים, אלא את גאוני הרוח עצמם.

כמדומה לי, שאלה האחרונים לא בכל עת הרגישו את אחריותם של דבריהם; לפעמים לא הכירו, עד היכן הדברים מגיעים, עד כמה הדברים עלולים ללבוש צורות שונות ומשוונות, אלו היו יודעים את כל אלה ומתכווננים בכל אלה, אז היו כותבים, מורים ומלמדים באופן אחר לגמרי.

מו.

בהרבה מקומות, שבהם לא רצה ניששה כלל וכלל להביע איזה פרדוקס, כדרכו, והיה בהם מסיה לפי תומה, נראה, שחשב באמת ובתמים, כי מדת הרחמים מתפשטת בעולם יותר מדאי וכי הסכנה הנשקפת מזה גדולה מאד.

אם ניששה חולק על שיטת-החמלה של שופנהאואר — טעמו ונמוקו עמו, אף על פי שגם בזה כמדומה, שלא ירד לעומק הענין כראוי; אולם מלבד ההשגה הפילוסופית, היתה לו לניששה, כאמור, הכרה פנימית, שמדת הרחמים מתפשטת עכשיו בעולם יותר מדאי והיא מרככת, מרפה, מחלשת ומדכאת.

מכיון שבא ניששה לכלל כעם בא לכלל טעות, מכיון שחרד יותר מדאי על כח-היצירה שבאדם, כח-הפעולה שבו ועוד-החיים שבו, נדמה לו, שיש סכנה במקום שאין אפילו זכר לה...

ניששה עינו הטעות: ראה ולא ידע מה ראה, הוא ראה שבסביבה, שאנו שרויים בה עתה, אי אפשר לו לכה היוצר להתפתח ולהשתלם, אי-אפשר לו לנשם, לגלם ולהמחיש את משא-נפשו, מאחר שהכל מסביב מודדים באמת-מדה קטנה כל כך, הכל מוקף ומוגדר מכל צד במצות-לא-תעשה, שאין להן סוף, על הכל כך מבישים מנקודת-הראות של אדם בעל קולטורה מפונקת ומעודנת, שכפונקה ועדונה חולשתה ורפינוה.

לצערנו הגדול של היוצר, הפועל בסביבה מחלישה, מרפה, מקשינה ולוחצת, — באמת אין גבול, מה שראה ניששה מצד זה — אמת ראה.

צר לי עליך, המשוחרר, בן-אונג...

..... מרחיקה אין לך להלך-נפש.

ואולם לא רק להמשורר אין בסביבתו, מרחיקה להלך-נפש, אלא גם לכל אדם, שהוא בעל כשרון גדול, בעל רצון אדיר, בעל שאיפה רמה, לכל יוצר ומחדש, לכל הנושא בלבו איזה דבר חדש, איזה רעיון חדש.

מה שהכעים ומרר את רוחו של ניששה היה — ראייה שראה, כי מלבד מה שאין מניחים לכל מי שהיכולת בידו לעשות דבר-מה כדי לחיות ולהתפתח, עוד באים עליו בכל עת תמיד בטענות דתיות, מוסריות ומדעיות עד לאי-דק.

אסור לך לעשות כך וכך, לא רק מדיני שמים ומדיני אדם, אלא גם מחוק המוסר הנמוע בלב; או: אסור לך לעשות כך וכך מפני שאתה צריך לרחם על אלה, שאתה רוצה להלחם בהם ולהתגבר עליהם, וכדומה.

האדם בן-הקולטורה בא תמיד ודעות קבועות עמו, חושב אתה כך וכך — אומר הוא לך — מדבר אתה כזאת וכזאת, מחדש אתה את זה ואת זה; אבל אולי, אדוני, אתה מרגיש אנשים חנם, אולי אתה מפריע את השלום, את הסדר, את המנוחה, את ההרמוניה, אולי עובר אתה על החוק וחושא נגד הנמוס, אולי מביא אתה הרבה אנשים לידי נסיון, מכניס רעל-הספק ומהרס את התמימות הקדושה? ואם מעט לך זה, הוא בא עליך בטענת המשפחה: אתה מסכן את נפשך כדי להגשים את רעיוןך; אבל זכר-נא, שאין אתה חפשי כלל וכלל, שיש לך אב ואם או אשה ובנים, אשר אתה חייב להקריב את נפשך בשבילם ורק בשבילם, וכי

אין רחמים בלבך על אביך ואמך או על אשת נעורך ובניך? וכי איזה פרא במדבר אתה? אסור לך! אין לך רשות!

וכך יודע בן-הקולטורה לפסול כל התפרצות והתמרמרות, כל שאיפה לעז ולחיים חדשים, כל התקדמות אמתית, שיש בה התחדשות-החיים וחלוקה-הכחות.

ואולם ניששה לא ידע להבדיל בין מדת-הרחמים האמתית ובין הרכרוכיות, אילו היה ניששה מתעמק במחזה הזה כהוגן, היה רואה את ההיפך ממה שראה, מדת הרחמים הולכת ומתמעטת בה במדה שהרכרוכיות הולכת ומתרבה, באותה מדה, שהחמלה העמוקה והאמתית מתמעטת, מתרבים רגשות מזויפים או קלושים ומרפרפים ממעל.

וגם הסכנה לכח-היוצר נשקפת לא מן החמלה העולמית הגדולה והמקפת, החודרת לתוך-תוכם של החיים, מבינה את הכל ומשגת את הכל, אלא מן הרכרוכיות, שלפניה רק חוג קטן, צר ומוגבל, שעל פי עצם טבעה היא רק נוגעת ואינה נוגעת, שהשקר יסודה והזיוף נשמתה.

כמה מן הרכרוכיות יש בהתנהגותם של גיטלמנים שונים, כמה מן הנימוס, כמה מן הערץ והנועם, ויחד עם זה — כמה מן האכזריות וקשי-הלב!

בשעה שאיזה לורד מקפיד מאד על הנימוס הטוב ועל הטעם היפה והרך, אינו מודעו כלל כשהוא שומע או קורא בעתונים, שהרבה הרבה אנשים מטביעים עצמם בטמזה מפני שכשל כח-הסכל שלהם מלסבול עוד חרפת רעב...

ולכו לא יכהו כלל על אלפי ליטרות השטרלינג, שהוא מפור בכל יום ויום על דברים של מה בכך...

ולא ישים לב כלל לאותו היחס, שיש בין אלפי ליטרות השטרלינג, שהוא מפור, ובין אותם האנשים, המטביעים עצמם בטמזה...

ואחות יש לרכרוכיות ורגשנות שמה; והרבה הטאים, שניששה מגלגל על ראשה של מדת-הרחמים, הטאיה של הרגשנות הם...

וכמדומה, שאך למותר להזכיר, עד כמה רחוקות שתי המדות האלו אשר מרעותה, מדת-הרחמים בת האלהים היא, והרגשנות — בת החולשה, מדת-הרחמים יסודה בהשגת התונה העולמית, והרגשנות יסודה בשממון הבא מתוך ריקנות הלב, בבטלה המביאה לידי שעמוס, בגרוי-העצבים, בדמיון-שווא ובהתרשנות מעושה.

משורר היה לרוסים ופז שמו, שהיה אדם קשה ורדה, בעבדיו באכזריות, ועם כל זה היה לבו מלא נענועים על השושנים, על הצללים ועל הצבעים היפים.

ואיש אחד היה בצרפת ולסנר שמו, שעסק כל ימיו ברציחת נפשות לשם ממון, שעם כל זה היה משורר נעים, ובשירו האחרון פנה אל הפרחים, שיצמחו על קברו... ואנשים דומים לאלו פחות או יותר יש בעולם לרוב, ומספרם — לגיון, מדת-הרחמים האמתית, כלומר זו של הנביאים, דבר אין לה עם הרכרוכיות מצד אחד ועם הרגשנות מצד אחר, וגדולה מזו אני אומר: דבר אין לה עם כל מה שאנו רגילים לקרוא בשמות "רוך", "ערך", "נועם", "יפה-המוג", "דקות-האופ" וכדומה, כל אלו המדות באות מהתמזגות הקולטורות האצילות והמושגות יחד, ומדת-הרחמים של הנביאים באה מתוך הסתכלות עולמית עמוקה ומתוך הרגשת, הצער של ההווה, אף על פי שהסתכלות זו שונה מהסתכלותם והרגשתם של בודא ושופנהאואר.

מדת הרחמים של הנביאים אינה עוצרת בעד כח-היוצר. אדרבה, היא היא נותנת עוז וחיל, כח ועצמה לאנשים כמשה לפעול מפעלי-ענק שאין דוגמתם, לעשות מעשים כבירים עד אין-חקר וליצור יצירות עומדות וקיימות לעד ולעולמי-עולמים.

מז.

הסופר הפולני פשיבישבסקי אינו מאלה שמוציאים מתוך ספריו של ניטשה רק את שיטת האנרוף בלבד. הוא עוסק באמנות, ביופי, באסתטיקה, ולכאורה הוא מבין, שיש בענין האדם העליון איזו מנמה גבוהה, איזו שאיפה נשגבה, איזו תקוה לחירות רוחנית אמיתית.

ואולם, אם נתבונן היטב אל יצירותיו, נראה, שהאדם העליון שלו אינו אלא בעל-תאוה פשוט ולא יותר.

הרי לפנינו הרומן "Homo Sapiens". קורא אתה בו את הפרקים הראשונים ואתה חושב: "לא זו הדרך — לא זהו האדם העליון, ועם כל זה נראה לך, כי לכל הפחות, לפניך אדם נעלה, אדם, שיש לו איזו שאיפות ורעיונות, איזו תכונות רמות ונאצלות. אתה קורא עוד, אתה מתבונן בשום לב למעשי האיש הזה, אתה רוצה לראות, כיצד הוא מתחם לאנשים הסובבים אותו, לאלה, שיש להם מנע ומשא עמו, לכל החברה. — ואז אתה רואה לפניך רק אינואיסט פשוט שבפשוטים, בעל פה ממלל רברבן ובעל מוח קטן מאד מאד, אציל פולני מפונק, אדם קטן, שהוא נתון כלו בידי תאוותיו לפי שאין לו שום כח לכבוש, אדם, שמחשבות לבו רק זמה ושהוא מעונה רק מאשי-צורה שלא תאמר הן...

אמנם, יש פה יסורים; אבל היסורים הם — יסורי-תאוה רגילים, יסורי-אישות, יסורים של שר המין, לפי בטויו של שופנהאואר, או יסורים של "קשה זוגם בקריעת ים סוף", כמו שאומר התלמוד.

והאדם הקטן והפועט הזה מדבר בכל עת ובכל שעה רמות ונשגבות על החירות העליונה, על הערכים החדשים, על יצירות חדשות, אמנות חדשה שבחדשות, וכדומה, וכדומה.

והמחבר מתפאר, כנראה, בפרי-רוחו וחושבו באמת לפרי נפלא במינו, ואינו חולה ואינו מרגיש, שיצר הפעם רק בעל-הנאה גרוע ושפל, אדם, שבאמת אין לו שום צרכים רוחניים ושום ענינים רוחניים, אמנם, יש לו איזו תהוירים, אבל תהוירים פורחים באויר ובראשו ורובו הוא נתון להספקת תאוותיו המשוגות.

ואם יש בו איזה חרוש, אין הוא אלא זה, שהוא אוהב שלש נשים בבת אחת, אכן נפלא הוא, הנבורי הזה! נותנים לפנינו אנשים מלאים חולשות ורפיונות, לקיים וחסרונות, ואומרים לנו: כאלה ראה וקדש! הוי, מי יבער את הסומא הזאת מן הארץ!

יו.

וכשאני מתבונן לשאיפותיהם הפנימיות של נאוני-הרוח האמתיים, הגיונותיהם וחזיונותיהם, שנינוותיהם ומעיותיהם, אני בא לידי החלטה, שכל אחד ואחד מנאוני

הרוח הבין רק צד אחד מן הצער העולמי, רק אחד מן הנזקים, רק אחד מן האופנים. את שאר הצדדים, הנזקים והאופנים, כמעט שלא הביע כלל או לא התעמק בהם כראוי.

זהו מקור כל אותם הפרדוקסים הזרים והמשונים שבדברי הנאונים היותר גדולים. זהו מקור כל אלו הדברים המתמידים והמבהילים, כל אלו הדברים, שנפשו סולדת בהם, זהו מוצאם של כל אותם הדברים, שאנו מרגישים בפנימיותנו את כל שקריותם ואפסותם. גתה, עם כל גדלותו וגאוניותו, לא הבין את כל עומק צערו של דור-הצדק, הלוחם בעדו, המפקיר את הכל בשבילו ומקדיש לו את כל כחותיו.

בְּרָנָה וסיעתו, שהתנפלו על אנשים כְּנָתָה, לא הבינו את כל עומק-צערו של אדיר-האולימפוס, את כל היופי והרוממות שבו.

הנביאים שלנו לא הבינו את כל צערו של העסקן המדיני, הדואג לעמו ולארצו, ירמיהו, זה הנביא שבנביאים, לא הבין את מצוקת לבו של המלך צדקיהו, הקדושים אשר מעולם אינם מבינים את כל עומק צערו של החוקר החפשי, של זה האדם הגדול, הנכון להקריב את הכל על מזבח האמת המדעית.

פרידריך ניטשה הבין את כל תוקף צערו של היוצר, שהחברה שמה אסורים על ידיו ואינה נותנת לו לפתח את כחותיו וכשרונותיו, אבל לא הבין את כל יסורי-הגיהנום של מי שאינו יכול לראות שלטון אדם באדם לרע לו, שאינו יכול לשמוע שועת עשוקים והמית נדכאים.

כל גאון מבין, על הרוב, רק מה שמכאיב ומציק לו ביותר, מה ששייך לשורש נשמתו שלו, מה שיכול הוא, או חושב הוא, שיכול, לתקן, את השאָר אי אפשר לו לדעת ידיעה עמוקה, לפי שענינו שלו ממלא את כל לבו ונפשו.

לפעמים מבין הגאון היטב גם מה ששייך לגאונים אחרים, אבל זה יקרה רק לעתים רחוקות.

יוצא מן הכלל הזה היה, לפי דעתי, שְׁכֶסְפִיר, לו נגלו, כמדומה לי, כל אוצרות נִיְהַדְעֵן והגיונים, כל עמקן של התאות הסוערות, כל תקפן של המחשבות האנושיות הגדולות, כל מיני ההרגשות השונות והמסובכות, כל ההגיונות הרקים מן הרקים, כל השאיפות העולמיות, הן, אורותיהן וצלליהן, הן וסתירותיהן, הן ושובריהן.

יח.

יוצא-אמן גדול הוא מולסמוי, אך בעיקר טבעו הוא רק בעל-מוסר, לפיכך אין מולסמוי יכול להבין מה טיבה של האמנות כשהיא לעצמה ושל היופי כשהוא לעצמו.

ומה שאין מולסמוי מבין חושב הוא לודאי, שגם אחרים אינם מבינים, לפי האמור למעלה אין בזה כל פלא, כך דרכו של כל גאון אם אינו יכול להתרומם כשפספיר עד לסקירה כוללת ומקפת את כל המעשה הנעשה תחת השמש — להיות מלא מחזיונותיו ודמיונותיו שלו, משאיפותיו וגעגועיו שלו, עד שאינו משאיר מקום לחזיונותיהם, יסוריהם ושאיפותיהם של אחרים.

ואולם מה שיפלא מאד הוא — כי מולסמוי חושב באמת ובתמים (בספרו: "מה היא האמנות?"), כי מה ש"העם" אינו מבין ומרגיש, אין שום איש מבין ומרגיש.

מחשבה כזו אינה יאה כלל לאציל-הרוח.

כמה גדולה סמיות-עיניהם של אלה המביטים על הכל רק מתוך שפופרתו של המוסר!

גם פושקין הבין היטב, כי יקרה להמוני קדרה של חרם מראשו של אפולון. אבל מה זאת אומרת?

זאת אומרת, שההמון הגם אינו יכול להבין ולהרגיש את היופי והנשגב, לפי שאין לו שום טעם, שום צורך רוחני ושום שאיפה ליופי.

ואולם טולסטוי מוציא מזה תולדה אחרת: אם, העם (למה שפושקין קורא "המוני" קורא טולסטוי "עם") אינו רואה ביצירות ידועות שום יופי, שמע מינה, ש ב א מ ת אין בהן שום יופי.

ומה אפשר לראות ב"עם" הזה, שטולסטוי שם אותו לשופט עליון בעניני אסתטיקה? בעיני אדם שעניני פקחות אין העם הזה של טולסטוי אלא ערבי-רב של אנשים חשוכים, שצרכיהם מרובים ודעתם קצרה, שהם רעבים ללחם ואור-ואין, שטרדותיהם המרובות ודאגותיהם העצומות אינן נותנות להם להתעשת מעט ולהתבונן אל כל הנעשה סביבותיהם, ומכל שכן שאינם יכולים לשים לב לדברים רוחניים כיופי, נשגב וכדומה.

והאנשים החשוכים והאומללים האלה הם יהיו שופטי היופי! הם יוציאו משפט על יצירותיהם של האמנים הגדולים!

כלום מהם נביא ראה? כלום אפשר לנו להחליט דבר על פי יחוסם החיובי או השלילי ליצירות אמניות?

ואולם ראה חזקה יש לו לטולסטוי, לכאורה, והוא; "העם" מבין ומרגיש היטב את היופי שבספורי כתבי הקודש וכדומה, אות הוא—כי מה שהוא יפה ונשגב ב א מ ת — דבר זה הכל מבינים.

ואולם, כל המסתכל בחיי "העם" בעינים בלתי-משוחדות ומתבונן אל השקפותיהם ונשיותיו, טעמו והשגתו, יראה, שה"עם" מוצא טעם בספורי כתבי-הקודש לא מפני היופי שבהם, אלא מפני הנפלאות שממלאים אותם, כמו שהוא אוהב ספורי-נפלאות בכלל.

קצף הים, שאון הגלים, משחק קרני-השמש במי-הים הזכים, הוד שמי-יה השקפים מהם, המרחב והמרחק, היופי, העוז וההדר, כל אלה אינם כלום בעיני "העם", מכל אלה אין הוא מתפעל, כל אלה אינם מעסיקים את דמיונו, לו נחזין מופת, פלא, דבר יוצא מגדר הרגיל, הוא רוצה, שיספרו לו, ש נ ב ק ע הים ובני אדם עברו בתוכו בחריכה....

אהבת הנסים והנפלאות וחבת הדברים הפתאומיים והמבהילים מעידות לא על רגש היופי, אלא על קטנות-המוח וצרות-המבט.

ובאמת אחת הם לו לעם ספורי-הנפלאות שבכתבי-הקודש וספורי-הנפלאות, שהמדפיסים השונים מצדיקיהם מכינים בעדו.

אם חולק הוא כבוד יותר לספורי כתבי הקודש, הוא עושה זאת רק מפני שנתקדשו בקדושת הדת, ולא מטעם אחר.

רואה הוא טולסטוי את כל הרקבון, הפריצות והחציפות שבחיי האינטליגנציה, ואולם שוכח הוא, שכל אלה מצויים גם ב"עם" המהולל.

בשעה שטולסטוי מציג את ה"עם" ואת האינטליגנציה זה לעומת זה, הוא שוכח מה שראה בעצמו במ"משלת החושך"....

י"ט.

לא פה המקום לבקר את דעותיו, פרדוכסיו והפרזותיו של טולסטוי. רציתי להעיר רק על התכונה המשותפת, שיש לגאונות הרבה — להתעמק רק בצד אחד מצדדי החיים הרוחניים המרובים, כל הפרזותיו של טולסטוי נובעות בלי ספק מהסתכלות עמוקה בחיים, מהבנה עמוקה במרותם ותכנם, מהרגשה עצומה ודמיון נעריך ונשגב.

ואולם הכל מצטרף לו כמעט בהכרח לסכום אחד, לסכום המוסר. מה שטולסטוי רואה זוהי אמת מוחלטת, אבל יש עוד אמתות, שאותן אינו רואה ואינו מרגיש.

שונא הוא טולסטוי את האינטליגנציה יותר ממה שהוא שונא את כל מיני האבירים, המוצצים את לשד העם ואוכלים אותו בכל פה.

האינטליגנטים צריכים לתת הרבה לעם, ואף מעט אינם נותנים, לוקחים הם מאת העם הרבה ואינם נותנים לו כלום, אוכלים הם ואינם עושים.

בתועלת המדע אין טולסטוי מודה, את האמנות של האינטליגנציה אינו מכיר, הטעם הצרוף והמוקק תועבה הוא לו. ואולם יש יופי, שאינו בא לשם והתנשאות כלל, אלא הוא דבר מרומם מצד עצמו, דבר, שבכל מהותו אנו מרגישים את קדושתו ואלהותו; וגם אותו אין טולסטוי מוקיר.

ואולם יש חלק מן האינטליגנציה, שמוסר את נפשו בעד העם, שמתענה בשבילו ברעב ובצמא וסובל מחסור ויסורים, שנעשה אסקופה נדרסת לכל מיני התקפים והרשעים, שעומד הכן ללחום בעד אֲשֶׁרוֹ של העם עד נטף הדם האחרון, שמתמכר כלו אל העם ומקדיש לו את כל רעיוניו והרהוריו, את כל מעשיו ומפעליו; וגם את זה אין טולסטוי מוקיר.

לפעמים רואה טולסטוי, אמנם, גם מציאותו של חלק זה, אבל הוא רואה זאת רק כמו מבעד איזה ערפל....

ואולם יש חלק מן האינטליגנציה, ואותו אין טולסטוי רואה כלל, האינטליגנטים האלו אינם מ"בעלי המוסר" אף לא מ"בעלי המצוה", ואולם כל ימי חייהם הם שלשלת ארוכה של רעיונות-נצח והרהורי-עולם, של מחשבות וספקות, של ענוי-הרדעת ומכאובי-האמת, האנשים האלה מסכנים תמיד את נפשותיהם ונכנסים בעיונם למקומות, שלא עבר בהם איש, הם מבקשים תמיד דרכי-חיים חדשות ודרכי-מדע חדשות והורסים לעלות אל המקומות היותר גבוהים, הם מכניסים ראשיהם בין הרים גדולים אף על פי שהם יודעים, שירוצו את גולגולתם... הם שואפים תמיד אל על ומקיפים בהגיונם את המציאות כלה, הם חולמים תמיד על מה שלא נחקר ולא נודע, הם חיים תמיד בעולם הרוחני, הם שרויים בו תמיד ושקועים בתוכו....

טולסטוי יודע רק סוג אחד ממבקש האמת: מבקשי האלהים; אבל הוא אינו יודע את כל ההוד וההדר שבמבקשי האמת בכל הדרכים והאופנים. את ה"פייסטיים" אין טולסטוי מכיר ומבין כלל וכלל. גדול ממנו בענין זה הוא איבסן, אף על פי שגם הוא אינו יוצא מתוך החוג הצר של המוסר. בתור אמן, ואולי גם בתור חושב, גדול טולסטוי מאיבסן, אבל יתר עליו איבסן בזה, שהוא מ"שורר המוסר". בשעה שטולסטוי רואה רק חוקי מוסר והוא נכשל סוף סוף באותן הטעויות, שבהן נכשלים בעלי-המוסר מדור דור, רואה איבסן את מחוללי המוסר. זאת ועוד אחרת: איבסן רואה רק את בעלי המוסר הגדולים. בעלי-המוסר סתם כלא נחשבו בעיניו. בעיניו חשוב רק בעל המוסר הלוחם, השוחה נגד הורם, המעמיד על דעתו, החולק על בני דורו, המתנגד לדעות הרגילות נגוד נמור, השונא בהחלט כל דעה המונית והשקפה המונית, המתפרץ נגד כל השקרים המוסכמים ונימוסי-השוא, נגד אינסטינקטי-העדר, נגד החלטות-הרוב, נגד גזרות הקהל והעדה. בזה מתקרב איבסן אל השקפה יותר פילוסופית, יותר עמוקה וישרה, יותר אמתית, יותר אסתטית.

ב.

יש רגש עמוק אחד, שהוא משותף לשני בעלי-המוסר הגדולים בדורנו, ל. טולסטוי וה. איבסן. את הרגש הזה אכנה בשם: שנאה לאפיקורסות. בשם "אפיקורסות" אינו מכון לאותה ההסתכלות היפה, הנהדרה והנאדרה, שזכר פרידריך ניטשה, ולא לאותה השטח המדעית העמוקה, שבאר גיא, אף לא להאפיקורסות במובן הרגיל, כלומר: הוללות ופריצות. מכון אני לאותה האפיקורסות, שחלק הגון מן האינטליגנציה נכשל בה ושהיא נכללת בהתייחסות השטחית אל הכל. האפיקורסים ממין זה מתייחסים אל הכל, אמנם, לא בקלות-ראש (זה אינו מן הנמוס), אבל גם לא בכובד-ראש ובהעמקה יתרה ויגיעה עצומה. הם אוהבים את בני-האדם, אבל אינם עושים בשבילם כלום. הם מצטערים בצערם של כל בני-האדם, אבל לא יותר מדאי. הם אוהבים את הספרות, האמנות והתיאטרון ומתענגים עליהם, רק מתענגים בלבד. הם מורידים לפעמים איזו דמעה—ומשבחים את עצמם על טוב-לבם, מתעניינים בשאלות מדעיות, אוהבים שיחות נאות בחברת רעים טובים—ונהנים מזה, אוהבים את היופי ואת הנשגב ואינם עושים אפילו נסיון כדי להנשימם בחיים, נהנים מן הכל ושמתים בכל ומתייחסים אל הכל בלי התמכרות יתרה והשתקעות בתוכו של דבר.

האפיקורסים חושבים את עצמם לבחירי-המין האנושי, למלחי-הארגן, ובאמת הם מיופים ומגזרצים. למראית עין הכל טוב ולבם באמת אינו רע ואינו מתועב, אבל ריקים הם, קטנים הם, קליעולם הם. אין הנאה לעולם מהם ולהם אין הנאה אמתית מן העולם.

כי, אמנם, גם הנאתם, גם תענוגם, גם שמחתם אינם כלום, הכל קל, קטן, פעוט. רק מי שמרגיש את הצער היותר עמוק הוא יכול להרגיש גם את השמחה היותר עמוקה. ואולם כל ההתמרמרות הגדולה והשנאה הכבושה, שרוחש לבם של כל האנשים הגדולים והעמוקים ל"אפיקורסות" זו, צריכה לצאת ויכולה לצאת לא מנקודת-הראות של המוסר, אלא מנקודת-ראות אסתטית עמוקה, גדולה ואמתית. מתוך השקפה אסתטית בורגוזאית רגילה אפשר, כמוכן, להחליט, שדוקא האפיקורסות מובילה אל האושר והשלימות, ואולם יש השקפה אסתטית, שהיא רחוקה מזו תכלית רחוק, וזוהי השקפתם של המשוררים והאמנים היותר גדולים, זו של אפלטון, ג'ורדנו ברונו, של שכספיר, של אמני הריניסנס, של נתח בשעה שהוא מתגבר על האפיקורסות שבטבעו, וגם — של פרידריך ניטשה בשעה שהוא משורר ואמן ואינו נקרן ומפולפל.